

Vladimir V. Vodinelić
Fakultet za poslovno pravo
Beograd

PRAVNO SAVLADAVANJE PROŠLOSTI – GODINA TREĆA*

1. Autoritarizam, nepravo i pravno savladvanje prošlosti

Kakav god bio, mekan ili tvrd, *autoritarizam* ne valja zato što u istoj stvari (vladanja i upravljanja) postoji alternativa koja je u principu bolja – demokratija. Autoritarizmu je imanentna potencija za proizvodnju zla koja se uvek do sada istorijski ostvarila, a varijacija je samo u tome da li: sa više ili sa manje neslobode, sa više ili sa manje povreda ljudskih prava, sa više ili sa manje izbornih krađa, sa više ili sa manje genocida, sa više ili sa manje političkih likvidacija, sa više ili sa manje zloдела političke policije, sa više ili sa manje zloupotreba sudstva itd.

Zlo koje autoritarizam proizvodi ima i svoje pravno ime – *nepravo*. Pošto ne postoji neka pouzdano dobra, prihvatljiva mera zla i nepravda, to se, kad god se porazi autoritarni režim, nova vlast, opredeljena za demokratizaciju i gradnju pravne države, suočava, između ostalih, i sa dilemom: kako se postaviti prema tom zlu iz autoritarne prošlosti, prema nepravu kao njegovom pravnom izrazu (prema neustavnim promenama ustava, neustavnim zakonima, nezakonitim uredbama, protivpravnim sudskim odlukama, povredama ljudskih prava itd.), kao i prema kreatorima toga nepravda. Dve su suprotne politike u toj stvari – savladavati autoritarnu prošlost i nasledeno nepravo, ili se ne baviti time. Politika savladavanja autoritarne prošlosti može da se ostvaruje, između ostalog, i putem kompleksa mera koje se skupno označavaju kao *pravno savladavanje prošlosti*, a obuhvataju naročito: revidiranje zakonodavstva nasledenog iz autoritarne ere, pravnu odgovornost aktera, serviseri i beneficijara autoritarnog režima, privođenje krivičnoj odgovornosti sudskih i drugih funkcionera koji su kršili zakon, amnestiju, rehabilitaciju, kastraciju, denacionalizaciju, obeštećivanje žrtava, otvaranje dosijea političke policije.

* Tekst, izvorno nastao kao izlaganje na “Kikindskim dijalogima”: “Iskustva tranzicije – Srbija, godinu dana posle”, održanim 20-21. septembra 2001. u Kikindi, koji se tada odnosio samo na prvu godinu posle Miloševića, sada je (marta 2003) noveliran u delovima 3-6. što se tiče potonjeg razvoja stvari.

2. Dve posebnosti pravnog savladavanja prošlosti u Srbiji

Kada se u pogledu pravnog savladavanja prošlosti svodi bilans prve godine posle Miloševića (preciznije: de facto devet meseci nove vlasti pošto je prva tri meseca postojala kohabitacija sa starom vlašću), i dobijeni rezultat smešta u opšti okvir dosadašnjih savladavanja prošlosti u drugim zemljama, ponovo se potvrđuje zaključak kako malo pravilnosti ima u ovoj materiji, i da dosadašnje srpsko iskustvo ne da je nikakav doprinos bitnom učvršćivanju neke od malobrojnih pravilnosti, ili proširenju njihovog kruga. Za postojanje tako malo pravilnosti, koje važe za pravno savladavanje prošlosti, uzročni su toliko *različiti* faktori koji deluju u veoma različitim nacionalnim situacijama, kako pre, tako i za vreme i posle sloma autoritarnog režima. Složaj tih uslova u Srbiji nije bio puka kopija nekog takvog sklopa u nekoj drugoj zemlji. Zato ne čudi što se slučaj Srbije i ne može kvalifikovati kao *repriza* nijednog od savladavanja prošlosti u nekoj drugoj zemlji. Ne može se izjednačiti sa savladavanjem prošlosti, na primer, posle propasti nacizma ili fašizma, u Nemačkoj i Italiji, ni sa onim posle pada vojnih hunti u nekoj od južnoameričkih država, niti sa onim posle ukidanja aparthejda u Južnoafričkoj Republici, itd.

Mada se ne može izjednačiti, ne znači da se ni sa čime ne može porediti. A poređenje je najpre primereno procesu savladavanja prošlosti u *istočnoevropskim* i *jugoistočnoevropskim* zemljama bivšeg socijalističkog bloka. Ali, i u odnosu na tu, najbližu porodicu savladavanja autoritarne prošlosti, Srbija se pokazuje *kao poseban slučaj*. Kao što je specijalan slučaj bila Jugoslavija i nekada, dok je taj socijalistički blok postojao – tada zbog “socijalizma sa ljudskim likom” (tj. zbog više sloboda nego u real-socijalističkim državama, zbog samoupravljanja, zbog društvene svojine i dr.), tako se “srpski slučaj” sada pokazuje naročitim zbog *dve* bitne razlike i osobenosti koje otežavaju njegovo poređenje i sa tim, vremenski, prostorno i po ostalome njemu najbližim blokom savladavanja autoritarne prošlosti.

1) Ako se pitamo da li je na planu pravnog savladavanja prošlosti u Srbiji učinjeno mnogo, malo ili baš koliko treba, odnosno da li je to što je učinjeno više, manje ili upravo onoliko koliko i tamo, tada se – zbog istorijske nezrelosti ovdašnjeg stanovništva, osvedočene krajem osamdesetih godina 20. veka, čija je posledica sadašnje zaostajanje Srbije za zemljama pred kojima je negda bila – ispostavlja kao teškoća poređenja to što nema previše dobrog smisla porediti ni *nepunu godinu* dana ovdašnjeg pravnog savladavanja prošlosti sa tamošnjim, koje traje već *više od decenije*. Relevantan *vremenski okvir* bitno je, dakle, različit.

2) Posebnost ovdašnje situacije, koja otežava poređenje sa drugim postautoritarnim zemljama Evrope, jeste i to što je, za razliku od tamošnjeg posla, struktura pravnog savladavanja prošlosti ovde *dvostruko složenija*. Savladavanje prošlosti imalo bi se u nas odvijati *ne samo* kao pravno savladavanje *autoritarnog zla u užem smislu* (neustavne promene ustava, neustavni zakoni i uredbe, izborne krađe, kršenje zakona od strane sudija, nezakoniti rad političke policije, povrede prava svojine i drugih ljudskih prava i sl.), već i *kao* savladavanje zla koje je autoritarni režim proizveo na tragu pomahnitalog nacionalizma, van zemlje i u njoj, *ratovima i krvavim etničkim sukobima*, čega su druge bivše socijalističke zemlje bile pošteđene.

3. Dva koloseka pravnog savladavanja prošlosti

Ta dva sloja neprava proizvedenog u novijoj autoritarnoj prošlosti Srbije iziskuju i pravno savladavanje prošlosti po dva koloseka.

Što se prvoga tiče, dakle kad je reč o ratovima, krvavim etničkim sukobima, vojskama i paravojskama, policijama i parapolicijama angažovanim u tome, mogući oblici pravnog savladavanja prošlosti su: amnestija; komisija za istinu; postupci pred domaćim sudovima zbog krivične odgovornosti za ratne zločine; postupci pred haškim, međunarodnim tribunalom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije.

Na drugom koloseku, uklanjanja tragova autoritarizma u užem smislu, mogli bi se naći: revizija propisa; pravna odgovornost aktera, serviseri i beneficijara autoritarnog režima; krivična odgovornost sudskih i drugih funkcionera koji su kršili zakon; rehabilitacija; lustracija; denacionalizacija; obeštećivanje žrtava; otvaranje dosijea političke policije.

Snimak aktivnosti na prvom (4) i drugom koloseku pravnog savladavanja prošlosti (5) tokom dve i po godine posle Miloševića pokazuje da kapacitet nijednog od ta dva koloseka nije ni iz daleka iskorišćen, a da je u prvoj godini bila znatno veća živost na drugome, da bi se ta razlika donekle ublažila na kraju ovog perioda, dve i po godine posle oktobra 2000.

4. Posle ratova, vojski, paravojski ... Strana lokomotiva na prvom koloseku

Oni koji nisu u sebi našli dovoljno motiva da se odazovu i učestvuju u miloševićevskim ratnim pohodima odahnuli su kada je donet *Zakon o amnestiji* ("Službeni list SRJ", br. 9/2001 od 2.3.2001).¹ Ali je i dalje

1 Član 1: "Daje se amnestija licima koja su do 7. oktobra 2000. godine učinila, odnosno za koja postoji osnovana sumnja da su učinila krivična dela: odbijanje primanja i upotrebe oružja iz člana 202, neodazivanje pozivu i izbegavanje vojne službe iz člana 214, izbegavanje vojne službe onespoblenjem

ostala na snazi odredba člana 4. stava 1. tačke 5. Zakona o nasleđivanju ("Službeni glasnik RS", br. 46/1995), inspirisana promiloševićevskim patriotskim zanosom njenih autora (koji, uzgred budi rečeno, za sve vreme ratnih pregnuća nisu izbivali sa svojih radnih mesta u Beogradu, daleko od vojnih dužnosti), da nije sposoban za nasleđivanje jer nije dostojan da nasledi onaj koje napustio zemlju da bi izbegao dužnost njene odbrane.²

ili obmanom iz člana 215, samovoljno udaljenje i bekstvo iz Vojske Jugoslavije iz člana 217, izbegavanje popisa i pregleda iz člana 218 i neizvršavanje materijalne obaveze iz člana 219, propisana Krivičnim zakonom Savezne Republike Jugoslavije ("Službeni list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 i "Službeni list SRJ", br. 35/92, 16/93, 37/93 i 24/94).

Ovim zakonom daje se amnestija i licima koja su u periodu od 27. aprila 1992. godine do 7. oktobra 2000. godine učinila, odnosno za koje postoji osnovana sumnja da su učinila krivična dela: sprečavanje borbe protiv neprijatelja iz člana 118, oružana pobuna iz člana 124, pozivanje na nasilnu promenu ustavnog uređenja iz člana 133, udruživanje radi neprijateljske delatnosti iz člana 136. i povreda ugleda SRJ iz člana 157, propisana Krivičnim zakonom Savezne Republike Jugoslavije ("Službeni list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 i "Službeni list SRJ", br. 35/92, 16/93, 37/93 i 24/94).

Amnestija iz st. 1. i 2. ovog člana obuhvata oslobođenje od krivičnog gonjenja, oslobođenje od izvršenja kazne i brisanje osude."

Član 2: "Oslobađaju se od izvršenja jedne četvrtine pravnosnažnom presudom izrečene kazne zatvora lica koja su do 7. oktobra 2000. godine osuđena za krivična dela propisana Krivičnim zakonom Savezne Republike Jugoslavije, osim lica pravnosnažno osuđenih za krivično delo terorizam iz člana 125, za krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava iz glave XVI, za krivično delo neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 245. i za krivično delo omogućavanje uživanja opojnih droga iz člana 246. Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije ("Službeni list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 i "Službeni list SRJ", br. 35/92, 16/93, 37/93 i 24/94)."

Član 3: "Ako protiv lica iz člana 1. ovog zakona nije pokrenut krivični postupak, postupak se neće pokrenuti, a ako je krivični postupak u toku – obustaviće se.

Ako je licu iz člana 1. ovog zakona pravnosnažno izrečena kazna zatvora, oslobodiće se od izvršenja te kazne u celini ili u delu koji nije izvršen."

- 2 Član 4: "Ne može naslediti na osnovu zakona ili zaveštanja, niti steći kakvu korist iz zaveštanja (nedostojanje): 1) onaj ko je u umišljaju usmrtio ostavioca ili je to pokušao; 2) onaj ko je prinudom, pretnjom ili prevarom naveo ostavioca da sačini ili opozove zaveštanje ili neku njegovu odredbu, ili ga je u tome sprečio; 3) onaj ko je u nameri sprečavanja ostaviočeve poslednje volje uništio ili sakrio njegovo zaveštanje, ili ga je falsifikovao; 4) onaj ko se teže ogrešio o zakonsku obavezu izdržavanja ostavioca, ili mu je uskratio nužnu pomoć; 5) vojni obveznik koji je napustio zemlju da bi izbegao dužnost njene odbrane, a do smrti ostaviočeve ne vrati se u zemlju. Sud na nedostojnost pazi po službenoj dužnosti."

Savezni ustavni sud, regrutovan iz redova Miloševićevih pristalica, dakle, onaj isti čije je postupanje u vezi sa septembarskim izborima 2000. ubrzalo oktobarske događaje, našao je 1999. godine da je ta odredba u skladu sa Ustavom (Odluka Saveznog ustavnog suda U br. 107/96 od 22.10.1999. godine).³

- 3 “Pravo je zakonodavca da, određujući krug lica koja nasleđuju, propiše da lice, vojni obveznik koji je napustio zemlju i nije se vratio do smrti ostavioca, da bi izbegao Ustavom SRJ utvrđenu dužnost njene odbrane, a time i odbranu imovine ostavioca, ne može naslediti ostavioca zbog svoje nedostojnosti i da u tom slučaju pravo nasleđivanja ostvaruju njegovi potomci. Kada se utvrdi nedostojnost navedenog lica, od strane nadležnog suda, pravo nasleđivanja ostvaruju potomci nedostojnog lica, kao da je nedostojno lice umrlo pre ostavioca, što znači da pravo nasleđivanja nije ukinuto, već je samo propisan način ostvarivanja, kao i način sticanja svojine po osnovu nasleđivanja, što je u skladu sa Ustavom SRJ. Iz obrazloženja: Osporenim odredbom čl. 4. st. 1. tač. 5. Zakona o nasleđivanju (“Službeni glasnik RS”, br. 46/95), propisano je da ne može naslediti na osnovu zakona ili zaveštanja, niti steći korist od zaveštanja (nedostojan je) vojni obveznik koji je napustio zemlju da bi izbegao dužnost njene odbrane, a do smrti ostaviočeve ne vrati se u zemlju. Odredbom čl. 5. st. 1. istog zakona, određeno je da ostavilac može oprostiti nedostojnost, izuzev vojnom obvezniku koji je napustio zemlju, da bi izbegao dužnost njene odbrane. Po oceni Saveznog ustavnog suda, zakonodavac može propisati način ostvarivanja pojedinih sloboda i prava čoveka i građanina, kad je to Ustavom SRJ predviđeno i kad je to neophodno za njihovo ostvarivanje, pa prema tome i način ostvarivanja prava svojine i nasleđivanja koje se, prema Ustavu SRJ, ostvaruje u skladu sa Ustavom i zakonom. Osporenim odredbom utvrđen je način ostvarivanja Ustavom SRJ utvrđenog prava svojine i nasleđivanja, i taj način njihovog ostvarivanja se jednako odnosi na sve građane koji se nalaze u istoj pravnoj situaciji, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, veru, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje ili drugo lično svojstvo, kako je to utvrđeno odredbom čl. 20. st. 1. Ustava SRJ. Odredba čl. 51. Ustava SRJ, kojom je utvrđeno pravo nasleđivanja u skladu sa Ustavom i zakonom, ne može značiti ustavnu garanciju prava da svako može naslediti svakog, već iz te odredbe proizlazi obaveza zakonodavca da propiše način ostvarivanja tog prava, pa prema tome i da odredi krug lica koja mogu naslediti određenog ostavioca, i po kom osnovu. Pravo je zakonodavca da, određujući taj krug lica, propise da lice, vojni obveznik koji je napustio zemlju i nije se vratio do smrti ostavioca, da bi izbegao Ustavom SRJ utvrđenu dužnost njene odbrane, a time i odbranu imovine ostavioca, ne može naslediti ostavioca zbog svoje nedostojnosti, i da u tom slučaju pravo nasleđivanja ostvaruju njegovi potomci. Naime, kad se utvrdi propisana nedostojnost lica od strane nadležnog suda, pravo nasleđivanja, prema odredbi čl. 6. osporenog zakona, ostvaruju potomci nedostojnog lica, kao da je nedostojno lice umrlo pre ostavioca, što znači da pravo nasleđivanja nije ukinuto, već je samo propisan način ostvarivanja, kao i način sticanja svojine po osnovu nasleđivanja, što je, po oceni Saveznog ustavnog suda, u skladu sa Ustavom SRJ.”

Što se tiče *ratnih zločina*, prva godina posle Miloševića protekla je u znaku velike *nesrazmere* između aktivnosti međunarodnog suda i neaktivnosti domaćeg pravosuđa. Pritisnuta prvenstveno zahtevima sa strane da se izvrše međunarodne obaveze zemlje, Savezna vlada je donela Uredbu o postupku saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom u Hagu ("Službeni list SRJ", br. 30/2001, 33/2001, 37/2001, 70/2001, 5/2002),⁴

- 4 Član 1: "(1) Ovom uredbom uređuje se postupak saradnje Savezne Republike Jugoslavije sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (u daljem tekstu: Međunarodni krivični tribunal) i izvršenje obaveza koje za Saveznu Republiku Jugoslaviju proizilaze iz Rezolucije Saveta bezbednosti br. 827 (1993) i Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala."
- Član 2: "(1) Zahtevi za saradnju ili izvršenje pojedinih odluka Međunarodnog krivičnog tribunala dostavljaju se Saveznom ministarstvu pravde. (2) Nakon što utvrdi formalnu valjanost zahteva (član 3), Savezno ministarstvo pravde će ga dostaviti nadležnom organu radi postupanja."
- Član 3: "(1) Zahtev za saradnju ili izvršenje odluka Međunarodnog krivičnog tribunala usvojiće se ako je zasnovan na odredbama Statuta i Pravila o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog tribunala i ako nije u suprotnosti sa Ustavom Savezne Republike Jugoslavije. (2) Ako nadležni organ proceni da bi određeni postupak saradnje mogao da ugrozi suverenitet ili interes državne bezbednosti, o tome će obavestiti republičku vladu. (3) Ako republička vlada oceni da bi ispunjenje zahteva ugrozilo suverenitet ili interes državne bezbednosti, naložiće ministarstvu nadležnom za poslove pravde da o tome obavesti Međunarodni krivični tribunal i uloži prigovor prema Pravilima o postupku i dokazima."
- Član 5: "(1) Postupak po zahtevima Međunarodnog krivičnog tribunala je hitan. (2) Sudovi, tužilaštva i drugi državni organi izvestiće Savezno ministarstvo pravde o preduzetim radnjama ili izvršenju zahteva Međunarodnog krivičnog tribunala, kao i o smetnjama nastalim u toku postupanja, odmah, a najkasnije u roku od tri dana."
- Član 6: "(1) Na predlog Saveznog ministarstva pravde, Savezna vlada može formirati posebno telo radi obavljanja poslova saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom. U odluci o osnivanju takvog tela bliže će se odrediti njegovi zadaci i ovlašćenja u skladu sa Rezolucijom 827. Saveta bezbednosti i Statutom Međunarodnog krivičnog tribunala. (2) Savezna vlada može imenovati posmatrača Savezne Republike Jugoslavije pri Međunarodnom krivičnom tribunalu."
- Član 7: "(1) Međunarodni krivični tribunal može imati kancelariju na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije. (2) Pravni status Kancelarije Međunarodnog krivičnog tribunala uređuje se posebnim sporazumom."
- Član 8: "(1) Odredbe ove uredbe primenjuju se na sva lica koja se zateknu na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije bez obzira na to da li su stranci ili domaći državljani."
- Uredbom su, nadalje, uređena, između ostaloga, ovlašćenja Tribunala da preduzima istražne radnje na teritoriji SRJ (čl. 9-11), ustupanje krivičnog postupka koji se vodi pred domaćim sudom (čl. 12-15), pružanje pravne pomoći Tribunalu od strane domaćih organa (čl. 18-19), kao i izvršenje presuda Tribunala na teritoriji SRJ (čl. 20-21).

a Savezni ustavni sud, onaj isti koji je bio verni saputnik Miloševića i branilac njegovih interesa sve do pred sam njegov kraj, privremenom merom je 28. juna 2001. obustavio, suspendovao njeno izvršenje. Time nije onemogućeno (niti će, ako Savezni ustavni sud okonča postupak odlukom da Uredba nije saglasna Ustavu,⁵ biti onemogućeno), kao što ni ranije i bez Uredbe i odluke Ustavnog suda nije bilo nemoguće, izvršavanje ove međunarodne obaveze zemlje, budući da ona ne nalazi svoj osnov u zakonu (ili uredbi) već u čl. 16. st. 2. saveznog Ustava, Rezoluciji Saveta bezbednosti br. 827 (iz 1993. godine) i Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala. Zabrana izručenja, koju sadrže savezni i republički ustavi, nije prepreka ostvarenju te obaveze saradnje. Ova obaveza saradnje se, naime i ne odnosi na izručenje, niti se izvršava izručenjem (koje, u slučaju izručenja međunarodnom sudu, ni ne predstavlja izručenje drugoj državi, a na šta se, međutim, odnosi ustavna zabrana). Reč je o jednoj novoj ustanovi, koja je kao takva, nova, različita i po nazivu od izručenja, uvedena i u prava drugih zemalja (npr. u Nemačkoj): *ustupanje postupka*. Ta ustanova nije ni postojala u času kada su naši važeći ustavi doneseni, kao što tada još nije postojala ni institucija međunarodnog suda, pa zato kao što izručenje takvom sudu nije ustavima moglo biti zabranjeno, nije ni ona njima mogla biti zabranjena. U nesređenoj post-miloševićevskoj Srbiji, nakon što je, verovatno, ispravno procenjeno da, zbog tadašnjeg odnosa snaga, nema izgleda da Savezna skupština donese zakon koji bi precizirao pravni okvir za ostvarenje te međunarodne obaveze, doneta je uredba koja se na to odnosi.⁶ Tako je u situaciji *kolizije* između raznih vrednosti pravne države *prednost* data principu ljudskih prava pred principom podele vlasti.

Godine 2002. konačno je donet i Zakon o saradnji Savezne Republike Jugoslavije sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (“Službeni list SRJ”, br. 18/2002).⁷ I na njemu je vidljivog traga ostavio kompromis između

5 Što se i dogodilo potom, vidi Odluku o ocenjivanju ustavnosti i zakonitosti Uredbe, IV U br. 103/2001-138/2001, 150/2001, 152/2001, “Službeni list SRJ”, br. 70/2001, 5/2002, kojom je utvrđeno da Uredba nije saglasna sa Ustavom SRJ i saveznim Zakonom o krivičnom postupku.

6 Kao indicija da je pokušao upravo takav redosled poteza (prvo, zakon u parlamentu, pa ako tako ne može, onda uredba vlade), ostala je “Ispravka Uredbe o postupku saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom” (objavljena u “Službenom listu SRJ” br. 37/2001) koja glasi: “U članu 13. stav 5 umesto reči: ‘ovog zakona’ treba da stoje reči: ‘ove uredbe’.”

7 Zakon, osim opštih odredbi (čl. 1-8), sadrži i odredbe o ovlašćenjima Tribunala za preduzimanje istražnih radnji u Jugoslaviji (čl. 9-11), o ustupanju krivičnog postupka (čl. 12-17), o postupku za predaju okrivljenih (čl. 18-33),

političkih snaga opredeljenih za i onih protiv te saradnje: očigledno je da je uslov za usvajanje Zakona bilo to da se u Zakon unese odredba da se saradnja odnosi samo na ona lica za koja je do stupanja Zakona na snagu već podignuta ili potvrđena optužnica, dok bi jugoslovenski sudovi sudili onima koje Tribunal optuži za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava tek pošto Zakon stupi na snagu.⁸ Odredba je pravno neodrživa pošto svoju međunarodnu obavezu ove vrste nijedna zemlja ne može jednostrano opredeljavati.

U prvoj godini posle oktobra 2000. nije bilo presuda domaćih sudova ni optužbi domaćih tužilaštava za ratne zločine počinjene “u ratovima u kojima Srbija nije učestvovala”, tako da na unutrašnjem planu pravno još uvek nije bila obesnažena misao da “nebeski narod” ne može da iznedri ratnog zločinca. U drugoj godini, međutim, ratni zločini su počeli da bivaju stvar i domaćeg pravosuđa.

Komisija za istinu i pomirenje, koju je formirala savezna vlast (savezni predsednik) marta 2001, nije kod nas koncipirana i kao oblik pravnog (ili mešovitog) savladavanja prošlosti, što inače, uporedno gledano, jeste takođe jedna mogućnost: Komisija za istinu nema, naime, nikakva ovlašćenja da preduzima bilo šta u obliku pravnog akta, pa ni da iz njene delatnosti proistekne inicijacija postupka za nečiju pravnu odgovornost. Po obelodanjenjima zamisli, ta komisija je čist vanpravni oblik savladavanja prošlosti, sa gotovo nikakvim ovlašćenjima, a difuznim i nepreciznim mandatom, kao i sa nejasnostima koje sežu dotle da nije ni obezbeđeno kako da se pred Komisijom pojave oni čiji bi iskazi služili utvrđivanju istine i stvari pomirenja.

I takva, komisija može, u principu, da pruži doprinos na planu spoznavanja kolektivne krivice. Pravo, ionako, sa svoje strane uopšte nije podesno sredstvo za ostvarenje odgovornosti na osnovu kolektivne krivice, koja ni sama nije pravna kategorija (kao što to nije ni politička odgovornost). Ali, i rad ovakve komisije za istinu koja se bavi istinom na makroplanu, sa jedne strane, a sa druge, pravni instrumenti za utvrđivanje individualne krivice, pre svih presude za ratne zločine, u stanju su da u svom kombinovanom delovanju doprinesu spoznavanju kolektivne kri-

o ukazivanju pravne pomoći Tribunalu (čl. 32-33), i o izvršenju presuda Tribunala u Jugoslaviji (čl. 34-35). Potom je formiran i Nacionalni savet SRJ za saradnju sa Tribunalom, sa zadatkom da sarađuje u pogledu statusa okrivljenih i ostvarivanja njihovih prava na odbranu, položaja svedoka, pristupa Tribunalu domaćoj arhivskoj građi, pomoći porodicama *okrivljenih*, pristupa branilaca okrivljenih arhivskoj i drugoj dokumentaciji, i dr. (vidi Odluku savezne Vlade o obrazovanju Nacionalnog saveta SRJ za saradnju sa Međunarodnim tribunalom “Službeni list SRJ”, 20/2002).

8 Član 39.

vice i osposobljavanju građana da tu kolektivnu krivicu naroda i društva kome pripadaju prihvate kao deo sopstvenog individualnog identiteta.⁹ Posredi je važan posao, jer, malo šta je u Srbiji tako brzo kao zaborav. Bilo zaborav nepravdi kojima smo sami bili izloženi, bilo zaborav nepravdi koje smo drugima činili ili koje su u naše ime činjene drugima. Nije reč, u prvom slučaju zaborava, o prerazvijenoj hrišćanskoj sposobnosti praštanja, već o nedovoljno razvijenom samopoštovanju, kao što je u drugom slučaju zaborava reč, opet, o nedovoljnom poštovanju drugih. Onaj ko ne poštuje sebe nema legitimaciju ni da oprostí drugome, a teško da će i imati svest o važnosti toga da njemu bude oprošteno.

Nećemo imati priliku da proverimo da li bi Komisija možda docnije postala funkcionalno sposobna i doprinela procesu savladavanja prošlosti, pošto ona nije dočekala da navrší drugu godinu svoga postojanja, što bi bilo u martu 2003. Nova državna zajednica Srbije i Crne Gore osvanula je, naime, pre toga bez nje: Komisija je smeštena u društvo onih dotadašnjih saveznih institucija koje su uminule sa trećom Jugoslavijom,¹⁰ a da nijednoj drugoj instituciji nove državne zajednice nije povereno da nastavi ili preuzme njene poslove.

5. Domaća kompozicija u formiranju na drugom koloseku

Kompozicija na drugom koloseku pravnog savladavanja prošlosti mogla bi se sastojati iz: revizije propisa, raznih oblika pravne odgovornosti aktera, serviseri i beneficijara autoritarnog režima, rehabilitacije, lustracije, denacionalizacije, obeštećivanja žrtava, otvaranja dosijea političke policije. Ali, ni ta kompozicija nije kompletirana u prve dve i po godine nove vlasti, mada je daleko potpunija od one sa prvog koloseka, kako će pokazati pregled koji sledi.

Jednog dela ovog kompleksa pravnog savladavanja prošlosti tiče se dokument nekadašnje opozicije, koja je sada na vlasti – “Program Demokratske opozicije Srbije za demokratsku Srbiju”. Njime se Demokratska opozicija Srbije obavezala pre septembarskih izbora 2000. na to šta će učiniti “Prvog dana nove Skupštine”, “Prvih 100 dana nove Vlade” i “Prve godine nove Vlade”. On predviđa neke mere: obustavljanje primene zakona o medijima, univerzitetu i privatizaciji,¹¹ ukidanje, izme-

9 Vidi i M. Huber, *Konflikt und Versöhnung*, u: J. Assmann – D. Hart (Hrsg.), *Kultur und Konflikt*, Frankfurt a.M., 1990, str. 65.

10 Član 17. Zakona za sprovođenje Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora (“Službeni list Srbije i Crne Gore”, br. 1/2003): “Danom stupanja na snagu Ustavne povelje, prestaju da rade i drugi savezni organi, organizacije, službe, stalna i privremena stručna i savetodavna tela i komisije, koji nisu navedeni u čl. 13, 15 i 16. ovog zakona”.

11 *Program*, str. 3 pod osam.

nu, odnosno donošenje brojnih zakona,¹² i otvaranje dosijea SDB.¹³ Sumirajući rezultate prve godine posle Miloševićevog pada, u stvari prvih devet meseci efektivne vlasti negdašnje opozicije, moglo se kazati da je reč uglavnom o neostvarenim obećanjima. Ta rečenica ne zahteva da bude revidirana iz korena ni sada, dve i po godine posle oktobra 2000. Nego je valja dopuniti time da je pred sam kraj tog perioda vlast dala jedno novo obećanje koje se tiče jednog aspekta pravnog savladavanja prošlosti – da će savladati organizovani kriminal, pretekao iz prethodnog autoritarnog perioda, a povezan i sa delovima aktuelne vlasti, i da je smešta prionula na posao, intenzivnije nego povodom bilo kog drugog segmenta autoritarne prošlosti.

Pregledajmo stanje stvari, segment po segment prošlosti, kandidovan za prevladavanje.

Što se tiče antiuniverzitetskog *Zakona o univerzitetu* iz 1998. godine ("Službeni glasnik RS", br. 20/98), tokom prve godine posle oktobarske promene bila je i ostala neizvesna sudbina nekih mehanizama pravnog savladavanja prošlosti, koje je sadržao Nacrt zakona o stavljanju van snage Zakona o univerzitetu od 2001, pošto taj Nacrt nije prihvatila Vlada. Nacrt je predviđao: mogućnost revizije izbora nastavnika i saradnika iz perioda važenja prethodnog zakona (kada je korporativni element univerziteta bio isključen i time što organi sastavljeni od profesora /nastavno-naučna i izborna veća/ nisu učestvovali u postupku predlaganja i izbora), i produženje roka zastarelosti za gonjenje za povrede discipline u prethodnom periodu (kada je doista ukinuta institucija dekana kao prvog među jednakima, a vladini namesnici pod imenom dekana provodili samovolju, stranu biću univerziteta, vršeci između ostaloga i razne diskriminacije i povrede radne discipline). Postoje Zakon o univerzitetu od maja 1998. godine ukinuo bitne elemente koji čine prirodu univerziteta (autonomija u odnosu na vlast, samouprava u unutrašnjim stvarima i sloboda naučnog, istraživačkog i nastavnog rada), čija je neprikosновенost zajemčena ustavnom institucionalnom garantijom slobode nauke i univerziteta, i s obzirom na to da je poslužio kao sredstvo političke čistke na Univerzitetu,¹⁴ Nacrtom su bile predviđene spomenute mere za uklanjanje neprava nastalog u primeni tog Zakona.

Zakon o univerzitetu koji je konačno donet aprila 2002. ("Službeni glasnik RS", broj 21/2002) predvideo je samo mogućnost revizije postupaka izbora nastavnika i saradnika sprovedenih za vreme važenja Za-

12 *Program*, str. 5 i d.

13 *Program*, str. 3 pod šest.

14 Vidi priloge u časopisima: *Sociologija*, br. 4, 1998, i *Beogradski krug*, br. 3-4, 1997/1-2, 1998.

kona od 1998. godine. U postupku preispitivanja odluka, kada se nađe da su izvršenim ili neizvršenim izborima bila povređena pravila univerzitetskog života ili propisi, mogle su naknadno ukinuti takve odluke o izboru, o preuzimanju sa drugih univerziteta, o nostrifikaciji diploma i o utvrđivanju ekvivalencija, kao i doneti one odluke o izboru koje su bile izostale.¹⁵ Ti instrumenti služe samo za ispravljanje nepravdi učinjenih žrtvama, dok zakon nije predvideo pravne instrumente za pravnu odgovornost na univerzitetu onih koji su povređivali tuđa prava. Na takve povrede iz prošlosti moglo bi se van pravnog puta reagovati, bar što se tiče Beogradskog univerziteta, pokretanjem postupaka pred Sudom časti Univerziteta, pošto predstavljaju ujedno profesionalna ogrešenja i – sa stanovišta deontičkih pravila univerzitetske zajednice, izraženih u Etičkom kodeksu, kojeg je 2003. godine usvojio Savet Univerziteta u Beogradu – nezastarive moralne prekršaje u odnosu na kolege i instituciju Univerziteta.

Zakon o javnom informisanju od 1998. (“Službeni glasnik RS”, br. 36/98 i “Službeni list SRJ”, br. 1/2001), bez sebi ravna u novijoj istoriji u pogledu represivnosti,¹⁶ i dalje je na snazi, mada bitno okrnjen: na snazi su zadržane samo odredbe o registraciji i o odgovoru i ispravci (Zakon o prestanku važenja Zakona o javnom informisanju, “Službeni glasnik RS”, br. 11/2001 od 15. 2. 2001). Odredbe koje su predstavljale centralni instrument represije – prekršajni deo Zakona, stavljene su van snage.¹⁷ Izradu novog Zakona nova vlast je 2001. poverila jednoj radnoj grupi, sastavljenoj isključivo od predstavnika nekoliko nevladinih organizacija, a prvenstveno od novinara, članova Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS). Ovakav gest Vlade Srbije može se razumeti naročito ako se ima u vidu da su novinari, pogotovo članovi toga udruženja, bili u Srbiji prethodnih godina glavne žrtve primene Zakona iz 1998. Vlada je na sednici marta 2003. godine usvojila Nacrt novog Zakona, kojim će konačno i simbolično biti sahranjen svaki trag represivnog Zakona iz 1998. godine, a Nacrtu predstoji još parlamentarni put usvajanja.

Prve godine posle promena i dalje su važili svi propisi o *radio-televiziji* i o *telekomunikacijama*, sa svim svojim manjkavostima, koje su olakšavale autoritarnom režimu da glavni nacionalni sistem masmedija – Radio-televiziju Srbije, potčini direktnom političkom uticaju i koristi kao sredstvo kako za agresivne nacionalističke planove prema okruže-

15 Članovi 141. i 143.

16 Vidi V. V. Vodinelic, *Das Mediengesetz 1998 – Ein Ausschnitt aus der Unrechtslandschaft Serbiens*, Berliner Osteuropa Info (Informationsdienst des Osteuropa Instituts der Freien Universität Berlin), 15, 2000, str. 42 i d.

17 Čl. 1. Zakona o prestanku važenja Zakona o javnom informisanju.

nju, tako i za razračunavanja sa političkim protivnicima u zemlji, a takođe i da u pogledu dodela frekvencija sprovodi najgrublju diskriminaciju. Tokom 2001. godine uglavnom je bio zgotovljen tekst nacarta Zakona o radiodifuziji, koji je 2002. postao zakon ("Službeni glasnik RS", br. 42/2002). Postavljajući koncepciju da je glavni nacionalni masmedijski sistem (RTS, ubuduće: Radiodifuzna ustanova Srbije) javni servis, Zakon je stvorio normativne uslove da se ovaj oslobodi od neposrednih uticaja dnevne politike. Tek će, međutim, Zakonom o telekomunikacijama, koji je još uvek u izradi, biti obezbeđena pravna sigurnost u pogledu raspodele frekvencija, u situaciji kada je iz prethodnog perioda ostalo neugodno nasleđe u vidu nepodnošljivo velikog broja emitera. Sam Zakon o radiodifuziji nije još uvek sproveden ni u jednom od svojih bitnih delova: nije obrazovana Radiodifuzna agencija, ni njen Savet, koji bi, između ostaloga, imao i da uvede red u radiodifuzni haos nasleđen iz prethodnog režima; državni radio i televizija nisu transformisani u javni servis; nije, shodno tome, izmenjen ni način njihovog finansiranja itd.

Denacionalizacija i obeštećivanje dosegli su u avgustu 2001. fazu radne verzije Zakona o povraćaju imovine i obeštećenju, koju je izradilo republičko Ministarstvo pravde, kako bi se jednom počelo sa uklanjanjem posledica podržavljanja izvršenih oduzimanjem svojine i imovinskih prava putem mera agrarne reforme, konfiskacije, sekvestracije, nacionalizacije i eksproprijacije. U sledećih godinu i po pridružice se postojećim nacrtima Zakona, od kojih su neki izrađeni već u prošloj deceniji, još nekolike verzije nacarta za taj Zakon. Krajem 2002. godine eksperti jedne nevladine organizacije, zajedno sa ekspertima iz Ministarstva finansija i ekonomije i Ministarstva za privatizaciju, sačinili su Nacrt zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećivanju za oduzetu imovinu, čije usvajanje od strane Vlade i upućivanje Skupštini Srbije uskoro predstoji, sudeći po najavama te vrste, u više navrata ponovljenim. Tek potom predstoji da se vidi kako će u praksi taj zakon ispraviti nepravu i nepravde, afirmisati nepovredivost svojine, obezbediti pravnu sigurnost i izbeći stvaranje novih frustracija u pogledu imovine.

Posledice ataka na pravnu državu nisu tokom protekle dve i po godine uklonjene ni u pogledu osnovnog zakona zemlje. Iako je avgusta 2000. godine Milošević protivustavno izmenio *savezni Ustav* amandmanima III i V (Amandmani na Ustav SR Jugoslavije, "Službeni list SRJ", br. 29/2000), između ostalog, time što u tome nisu učestvovali legitimni predstavnici Crne Gore, time što je narušen ustavni princip jednakosti republika, time što je dvodomni skupštinski sistem pretvoren u parlament sa dva donja doma, itd.¹⁸ – takav savezni Ustav i dalje je ostao na

18 Analizu neustavnosti Ustavnih amandmana III i V na Ustav SRJ vidi, na primer, kod V. Vodinečić, *Zweite Verfassung des dritten Jugoslawien oder*

snazi. Dok je iz nevladinog sektora poteklo nekoliko viđenja ustavne budućnosti Jugoslavije,¹⁹ nova vlast, ni savezna, ni u Srbiji, nije u međuvremenu iznela koncept ustavne reforme koja bi uklonila postojeće ustavno nepravdo. Konstruisanjem nove državne zajednice Srbija i Crna Gora i donošenjem Ustavne povelje,²⁰ ona protivustavna izmena saveznog Ustava, izvršena pre promene 2000. godine, postala je sada neinteresantna stvar prošlosti.

Protiv određenog broja funkcionera ranijeg režima pokrenuti su u prvoj godini posle promene postupci radi utvrđivanja pravne odgovornosti. Jedan od takvih je postupak protiv bivšeg šefa Službe državne bezbednosti i nekoliko pripadnika te službe, optuženih za organizaciju i sprovođenje likvidacije nekih političkih protivnika ranije vlasti (slučaj Ibarske magistrale). U drugoj godini posle promena, pokrenuti su sudski postupci protiv pojedinih članova Savezne izborne komisije, zbog protivpravnog postupanja u vezi sa izborima iz 2000. za predsednika Srbije, koji su prethodili oktobarskoj promeni.

Protiv nekih pravosudnih funkcionera, ranijih ministara pravde pokrenut je istražni postupak, uglavnom zbog zloupotrebe službenog položaja. Što se tiče *kršenja zakona od strane sudija*, izvršenih iz političkih motiva, još uvek nije pokrenut nijedan krivični postupak, pa čak ni za brojne slučajeve sudske izborne krađe iz 1996. godine.²¹ Ni u krugu onih *sudija za prekršaje*, koji su i mimo pravila struke sprovodile u život anticivilizacijski Zakon o javnom informisanju od 1998. godine, nema još uvek nikoga protiv koga bi bio pokrenut postupak za utvrđivanje odgovornosti i razrešenje. Nekima, međutim, 2002. godine nije produžen mandat, ali to nije učinjeno tako da je u postupku individualno utvrđena odgovornost.

Zakon o sudijama noveliran je 2002. godine odredbom čl. 79a. koja je direktno usmerena na pravno savladavanje nepravne prošlosti u sudstvu, pre svega na političko pravosuđe. Godine 2002. novelom Zakona o sudijama precizirano je da se sudija može razrešiti dužnosti zbog nesavesnog vršenja sudijske funkcije²¹ i ako, vršeći sudsku vlast ili poslove po osnovu nje, učestvuje u izbornoj krađi, u montiranom političkom

erste Verfassung des vierlen Jugoslawien? (Die Änderungen der jugoslawischen Verfassung 2000), Berliner Osteuropa Info (des Osteuropa – Instituts der Freien Universität Berlin), 16/2001, str. 34 i d.

19 Između ostaloga, predlog grupe eksperata Beogradskog centra za ljudska prava – L. Basta Flajner i dr., *Ustavna rešenja za Srbiju i Jugoslaviju*, 2001.

20 Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora, “Službeni list Srbije i Crne Gore”, br. 1/2003.

21 Nesavesno vršenje sudijske funkcije razlog je za razrešenje sudija, predviđen članom 101. Ustava RS, i članom 54. Zakona o sudijama.

procesu ili u grubom kršenju ljudskih prava iz nečasnih pobuda.²² Pošto je na raznim stranama osporena ustavnost te odredbe, pa i inicijativama nekih sudija koje su u Miloševićovo vreme sproveli sudsku izbornu krađu, Ustavni sud Srbije je u sprovedenom postupku našao da je ona neustavna samo u delu u kojem se odredba svojim tekstom vezuje jedino za sudije birane po Zakonu o sudovima iz 1991,²³ pošto taj razlog podjednako važi za svakog sudiju, bez obzira na zakon po kome je biran.²⁴

Uporno insistiranje, pre svega delova nevladinog sektora, na donošenju Zakona o *lustraciji* urodilo je 2003. godine time da je Skupština Vojvodine usvojila rezoluciju, kojom je podržala tekst Zakona o lustraciji, koji je izrađen u nevladinom sektoru,²⁵ a Građanski savez Srbije uputio je predlog tog Zakona Skupštini Srbije na usvajanje.

U pogledu *dosijea političke policije*, Vlada Srbije donela je Uredbu o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u službi državne bezbednosti (Službeni glasnik RS 30/2001), koju je potom preimenovala u "Uredbu o stavljanju na uvid određenih dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti" ("Službeni glasnik RS" br. 31/2001). Građanima Srbije koji imaju dosijea kao "unutrašnji neprijatelji, tj. unutrašnji ekstremisti i teroristi", dato je pravo na uvid u dosijee.²⁶ Pravo na uvid je nepotpuno jer se odnosi samo na one podatke o licu koje se nalazi u njegovom dosijeu, a ne i na druge podatke sadržane u drugim dosijeima ili spisima, jer se ne odnosi ni na sve podatke iz dosijea, jer se ne odnosi na sve dosijee, već samo na one koji spadaju u "problematiku unutrašnjih neprijatelja", jer osim čitanja ne postoji nikakav drugi način korišćenja, jer nije predviđeno da se dosijei mogu koristiti za druge svrhe, kao što su npr. naučno-istorijska istraživanja, lustracija, rehabilitacija, jer su dosijei i dalje u posedu SDB (preimenovane prvo u Resor državne bezbednosti, a zatim u Bezbednosno-informativnu agenciju).²⁷ Između tri moguća osnovna re-

22 Članom 16. Zakona o izmenama i dopunama Zakona o sudijama ("Službeni glasnik RS", br. 42 /2002) unet je u Zakon član 79a. do.

23 Odluka Ustavnog suda Srbije, IU broj 122/2002, "Službeni glasnik RS", br. 17/2003, str. 53 i d.

24 O pitanju ustavnosti te odredbe vidi i Z. Tomić, Ustavni sud protiv pravosuđa, Danas, od 4. i 5.2.2003, V. V. Vodinečić, *Sudska izborna krađa, montirani procesi i kršenje ljudskih prava – oblici savesnog sudijskog rada?*, Izbor sudske prakse, 3/2003, str. 5. i d.

25 Tekst modela Zakona o lustraciji, izrađen je 2002. godine u Centru za unapređivanje pravnih studija i dostupan je na www.cups.org.yu

26 Vidi čl. 1.

27 Detaljnije V. V. Vodinečić, *Otvoranje dosijea SDB – kraj ili tek početak?*, Izbor sudske prakse, 7-8, 2001, str. 5 i d., I. Janković, *Tajna večera kod "Dva*

šenja otvaranja dosijea, izabran je minimalistički pristup, tako da se može reći kako su Uredbom vrata od sobe sa dosijeima tek otkrivena a, tek predstoji da se vidi hoće li biti donet zakon o otvaranju dosijea koji bi mogao da ih potpuno otvori, za šta su se opredelile one nevladine organizacije koje su 2002. godine izradile nacrt takvog zakona.²⁸

Još uvek nema zakona o *rehabilitaciji političkih osuđenika i kažnjenika*. Tek je posao budućnosti da se sprovede proces rehabilitacije, ne samo zbog žrtava koje su iz ideoloških razloga bile tretirane kao kriminalci, nego i da bi se današnja vlast distancirala od ranijih akata i postupaka koji su nespojivi sa merilima pravne države i poštovanja ljudskih prava. Uminuće SR Jugoslavije kao savezne države 2003. godine preduhitrilo je nastojanje Saveznog ministarstva pravde da Savezni parlament donese zakon o rehabilitaciji, čiji nacrt je 2000. godine izrađen u saradnji vlasti i nevladinog sektora.²⁹ Tako je donošenje i sprovođenje zakona o rehabilitaciji dospelo u nadležnost Republike Srbije.

Zakon o ekstraprofitu (“Službeni glasnik RS”, br. 36 i 37/ 2001) uveo je jednokratni porez na ekstradohodak i ekstraimovinu koji su stečeni za Miloševićevog režima (počev od januara 1989) iskorišćavanjem posebnih pogodnosti, koje nisu imali drugi, npr. koristeći sredstva primarne i sive emisije novca u finansijskim transakcijama, uvozeći i distribuirajući akcizne proizvode bez plaćanja carina, drugih uvoznih dažbina, akciza, drugih poreza na potrošnju i poreza na promet, uvozeći proizvode na režimu kontingenta ili kvote, ostvaren korišćenjem posebnih pogodnosti za dobijanje kontingenata odnosno kvota, kupovanjem deviza po zvaničnom kursu Narodne banke Jugoslavije onda kada je tržišni kurs bio viši, privilegovano naplaćujući zamrznutu staru deviznu štednju ili štednju u piramidalnim bankama itd.³⁰ Da bi se omogućilo naplaćivanje ovog poreza isključena je primena odredaba o zastarelosti iz građanskih i poreskih propisa.³¹ Od svote od pola milijarde evra, na koliko je guverner Narodne banke procenio konačan efekat Zakona, ostvarena je otprilike jedna šestina tokom dosadašnje dvoipogodišnje primene Zakona. Tokom 2002. godine Savezni ustavni sud, koji je ispitivao njegovu usklađenost sa ustavom, nije našao da je Zakon u celosti retro-

ribara”, *Danas*, 2.8.2001. Vidi o otvaranju dosijea političke policije uopšte, B. Milosavljević – Đ. Pavićević, *Tajni dosijei (Otvaranje dosijea Službe državne bezbednosti)*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001.

28 Tekst Nacrta koji su zajedno izradili Centar za antiratnu akciju i Centar za unapređivanje pravnih studija dostupan je na www.cups.org.yu

29 Tekst nacrta Zakona o rehabilitaciji političkih osuđenika i kažnjenika može se pročitati na www.cups.org.yu

30 Članovi 1-7.

31 Član 15.

aktivan protivno ustavu, već samo u nekim delovima, niti da za njegovo donošenje i važenje ne postoji ustavni osnov.

Posle atentata na predsednika Vlade Republike Srbije 12. marta 2003, kojim se potvrdilo da autoritarna prošlost još nesavladano traje, postao je javan i onaj, do tada nevidljivi deo politike savladavanja prošlosti, koji se do tada odvijao kao priprema vlasti za suzbijanje *organizovanog kriminala i za uklanjanje njegove sraslosti sa delovima državnog aparata*, nasleđene iz vremena autoritarnog režima, a opstale i posle oktobarskih promena kao savez sa nekim delovima nove vlasti. Proglašeno je vanredno stanje a većina mera koje će biti preduzete radi njegovog uklanjanja³² imaće za opšti cilj savladavanje tog aspekta nesavladane prošlosti. Koriste se po prvi put i neki pravni instrumenti za suzbijanje organizovanog kriminala koje je 2002. godine u pravni poredak Srbije uveo Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala (“Službeni glasnik RS”, br. 42/2002, 27/2003). Pokrenuti su istražni postupci i protiv nekih pravosudnih funkcionera zbog saradnje sa organizovanim kriminalom. Kolateralno je predloženo Velikom personalnom veću, koje je po Zakonu o sudijama za to nadležno, razrešenje nekoliko desetina sudija zbog nesavesnog sudijskog rada i učesća u izbornoj krađi iz 1996. godine. Bilo bi u logici stvari da se i u policičkoj policiji (Bezbednosno-informativnoj agenciji i drugim službama bezbednosti) preduzmu mere koje će značiti savladavanje prošlosti, a što, između ostaloga, traži i da se zakonom otvore dosijei Službe državne bezbednosti kao dosijei represije iz autoritarnog režima.

6. Umesto zaključka: Godina prva – nezaokružena i netransparentna pravna politika prema prošlosti, bez jasnog redosledu poteza u budućnosti.

Dve i po godine kasnije – eruptivno parcijalno pravno savladavanje prošlosti

Analizirajući, iz ugla pravnog savladavanja prošlosti, kako poteze nove vlasti, koji su usledili u prvoj godini posle oktobra 2000, tako i ono što ta vlast do tada nije ni započela ili ni najavila, ne stiče se utisak da iza njenog činjenja i nečinjenja stoji neki izgrađeni, zaokruženi koncept politike pravnog savladavanja prošlosti – bilo u pravcu politike zaborava, bilo u pravcu politike sećanja. U svakom slučaju, neki takav koncept nije obelodanjen, tako da ovde nije javna stvar to kako je (ako je uopšte!) u vlasti zacrtana putanja manevrisanja između “Scile sećanja i Ha-

32 Vršilac dužnosti predsednika Republike doneo je 12. marta 2003. Naredbu o posebnim merama koje se primenjuju za vreme vanrednog stanja, “Službeni glasnik RS”, br. 22/2003.

ribde zaborava”.³³ Ni u pomenutom objavljenom programu iz opozicione faze pre oktobra 2000, subjekti sadašnje vlasti nisu najavili celovito pravno savladavanje prošlosti. Nečista priroda oktobarskog preloma 2000. – tadašnja kombinacija neoružane narodne revolucije i nekih elemenata državnog udara (aranžmani sa bitnim upravljačima polugama sile u vojsci i policiji), tim svojim drugim delom takođe doprinosi pojedinim nedoslednostima i poroznosti docnije politike prema prošlosti.

Iz sva ta tri ista razloga (priroda sloma prethodnog režima, nepostojanje, ne samo pre sloma, nego ni posle toga, zaokruženog programa savladavanja prošlosti) zaključak po isteku prve godine posle promene mogao je glasiti da je nemoguće pouzdano predviđati hoće li, i u vezi sa kojim to sektorima autoritarne prošlosti, i koji to potezi uslediti ubuduće, kao ni to kada bi se mogli očekivati. Nije izgledalo, u svakom slučaju tada, tokom prve godine posle promena, da pravno savladavanje prošlosti spada među prioritete nove vlasti.

Sada, dve i po godine posle oktobra 2000. potrebne su dve dopune tom opisu stanja – jedna, u pogledu vlasti, druga, u pogledu društva.

Što se vlasti tiče, tokom druge godine postalo je i javnije i jasnije – naročito kroz podršku nekim zakonskim projektima, izrađenim u nevladinom sektoru, i kroz sopstvene inicijative vlasti – šta se može očekivati od vlasti, a takođe i to u koje segmente savladavanja prošlosti ona nije spremna da se upusti. Potom će, na samom isteku dve i po godine od oktobarske promene, atentat na predsednika Vlade Srbije 12. marta 2003. silno, čak eruptivno radikalizovati politiku vlasti prema prošlosti u smislu odlučnosti da se pravno prevlada jedan aspekt autoritarne prošlosti: sprega organizovanog kriminala sa delovima vlasti, uspostavljena u predašnjem autoritarnom režimu a opstala i posle promene. Tim političkim ubistvom ta prošlost se ponovila tako što je preventivno uzvratila na udarac koji joj je pripremala vlast, čime se još jednom potvrdilo da ako ne savladate prošlost vladate ona vama, i da prošlost valja savladati baš zato da se ne bi ponovila. Nalazeći se sada usred procesa pravnog savladavanja tog jednog segmenta autoritarne prošlosti, možemo u ovom času reći samo toliko da će se, po tome hoće li vlast nastojati da pravno savlada i druge segmente nesavladane prošlosti – o čemu u ovom času nema njenih javnih opredeljenja – najbolje videti u kojoj širini je vlast izvukla pouku o potrebi savladavanja nesavladane autoritarne prošlosti. Hoće li ostati na toj jednoj parceli prošlosti, sa koje je najdirektnije bila ugrožena, ili će sa odgovarajućim pregnućem savladavati i druge segmente autoritarne prošlosti.

33 Tako je alternative suočenja sa autoritarnom prošlošću opisao Adam Michnik, u: A. Michnik – V. Havel, *Justice or Revenge?*, Journal of Democracy, 1, 1993, str. 20 i d.

Što se tiče društvene scene, kao najkarakterističniju pojavu na njoj beležimo to da je tokom druge godine posle oktobra 2000. opozicija spram raznih vidova pravnog savladavanja prošlosti postala još izraženija i agresivnija, u čemu prednjače nacionalisti: kao što su jedni nacionalisti svojevremeno svojski proizvodili lošu prošlost, tako su sada neki drugi nacionalisti u prvim redovima onih koji pokušavaju da osujete njeno pravno savladavanje. Moglo bi se reći, u dobronamernoj interpretaciji, da je u korenu takvog njihovog angažmana mehanizam koji je još 1885. opisao Fridrih Niče u delu „S onu stranu dobra i zla”, a koji nacionalisti ne dopušta – zbog nacionalnog ponosa – da kao istorijsku realnost prihvati zlodela koja su pripadnici njegovog naroda vršili radi ostvarenja nacionalističke zamisli: “To sam ja učinio, kaže mi moje sećanje. To ja nisam mogao da učinim – kaže moj ponos i ostaje neumoljiv. Na kraju – sećanje odustaje.”³⁴

Vladimir V. Vodinečić

LEGAL OVERCOMING OF PAST (RECHTSBEUGUNG) – YEAR THREE

Summary

Analysing, from the standpoint of legal overcoming of the past, both the actions of the new government undertaken in the first year after October 2000, and the things this government has not initiated or even announced, one does not get the impression that such actions and failures to act are based on a well-perceived and rounded concept of policy regarding the legal overcoming of the past, whether such policy be to forget or to remember. At any rate, no such concept has been made public, and hence the way in which the government had (if so!) set the course between the „Scylla of memory and Charybdis of oblivion” is a not a public matter. Members of the present government have failed to announce an overall legal overcoming of the past in the above-mentioned published programme from the opposition phase before October 2000. What happened then – a combination of armed peoples’ revolution and some elements of coupe d’état (arrangements with important members of police and armed forces), its second part in particular, contributes to certain inconsistencies and the porous nature of the subsequent policy towards the past.

Key words: non-Rechtstaat, legal overcoming of authoritarian past, rule of law.

34 F. Nietzsche, *Jenseits van Gut und Böse*, u: F. Nietzsche, Werke, K. Schlechta (Hrsg), Bd. III, Frankfurt a.M. i dr., 1972, str. 71.